

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.412.92

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.5/04>

Шабалін А. В.

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

ФРАУДАТОРНІ ПРАВОЧИНИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ, СУДОВА ПРАКТИКА

Наукову статтю присвячено дослідженню питань пов'язаних із дослідженням правової природи фrawdаторного правочину в цивільному праві України. Одночасно увагу приділяється питанням профільної судової практики у даних правовідносинах. В рамках наукової статті приділено уваги правової природи фrawdаторного правочину, зокрема, наголошується, що за своєю юридичною природою фrawdаторний правочин спрямований на завдання шкоди інтересам кредитора, зокрема майновим правам останнього (щоб кредитор не міг задовольнити своє право вимоги – не відбулося погашення боргу боржником). Аналіз чинного законодавства України свідчить, що, безпосередньо, інститут фrawdаторного правочину не знайшов свого нормативного закріплення, за виключенням певних сфер, наприклад, банкрутства (Кодексі України з процедур банкрутства), Законах України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» та «Про виконавче провадження». Проте, у даному випадку правове регулювання означеного правочину здійснюється відповідно до загальних засад цивільного права (п. 6 ст. 3, ч. 3 ст. 13, ст. 224, ст. 228 ЦК України) з урахуванням профільної судової практики. До 2019 року юристи та суди переважно використовували термін «фіктивний» правочин, коли йшлося про угоди, що шкодять кредиторам. Однак, з часом у мові юристів з'явилося нове поняття – «фrawdаторний» правочин. Незалежно від назви, суть залишається незмінною: це правочин, який ставить під загрозу інтереси кредитора. У той же час, у юридичній літературі робиться посилення на позицію Верховного Суду відносно розмежування понять «фіктивний правочин» і «фrawdаторний правочин». Вказується, що важливе значення для визначення фrawdаторного правочину є визначення основних правових критеріїв останнього. У плані викладеного варто зауважити, що чинний ЦК України не містить безпосередньо таких критеріїв. Тут варто звернутися до судової практики. На підставі аналізу профільної судової практики можна визначити наступні критерії фrawdаторного правочину: 1) відчуження майна за наявності значної непогашеної заборгованості; 2) відчуження майна боржником після пред'явлення до нього позову про стягнення такої заборгованості (хоча є і виключення з цього правила, головне довести, що боржник розумів, що має заборгованість і ухилявся таким чином від її сплати); 3) майно відчужено на підставі безвідплатного правочину (з цього правила є також виключення, зокрема, якщо ціна за оплатним договором занижена тощо); 4) майно відчужене на користь пов'язаної особи (родичу або на користь власної юридичної особи); 5) після відчуження майна у боржника відсутнє інше майно, за рахунок якого він може відповісти за своїми зобов'язаннями перед кредитором. На підставі дослідження автором запропоновані пропозиції практичного характеру щодо потенційної можливості протиправної реалізації фrawdаторного правочину, зокрема, пропонується проєкт редакції фrawdаторного застереження, яке спрямоване на захист прав кредитора. Одночасно запропоновані нормативні новації

Ключові слова: цивільне право, правочин, фrawdаторний правочин, судова практика, судочинство, захист прав кредитора, договір, захист права інтелектуальної власності, захист прав на землю, договірне застереження, Цивільний кодекс України, право ІР.

Постановка проблеми. Дослідження природи «фraudаторного правочину» набуває своє актуальності з огляду на розвиток приватно-правових відносин, з огляду на необхідність дотримання основних принципів цивільного права (справедливості, розумності, добросовісності).

Варто зазначити і те, що інститут fraudаторності значно розширив свою дію, це не тільки кредитно-боргові відносини, а і правовідносини з приводу застосування санкцій, сімейні відносини, правовідносини щодо банкрутства. Також, варто зазначити, що практично недослідженим є інститут fraudаторності в сфері права інтелектуальної власності, земельних відносин (іпотека землі).

Іншим важливим фактором щодо приділення уваги юридичної природи «фraudаторного правочину» є формування різних підходів у національній судовій практиці.

Таким чином, можна говорити про актуальність дослідження означеної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню дослідження природи правочину в цивільному праві, fraudаторного правочину, приділяли уваги такі вчені, як: Беяневич О. Л., Вознюк О. І., Гелецька І. О., Губарев С. В., Ділігул А. С., Єфімов О. М., Надієнко О. І., Калюта Д. О., Крат В. І., Сівіцька Г. Є., Шабалін А. В. та ін.

Не зважаючи на значний науковий інтерес до fraudаторного правочину, існує необхідність у більш детальному дослідженні означеного цивільно-правового інституту, практичних аспектів застосування останнього.

Постановка завдання. Є дослідженням особливостей юридичної природи fraudаторного правочину, судової практики з приводу останнього.

Методи. Обґрунтованість теоретичних положень і рекомендацій щодо подальшого наукового розроблення теми, а також достовірність результатів забезпечено використанням сукупності філософських, загально- і спеціально-наукових методів, що використовуються у правових дослідженнях. Як основний загальнонауковий метод застосовано діалектичний метод наукового пізнання, історико-правового аналізу.

Мета роботи. Дослідити основні риси fraudаторного правочину, особливості правового регулювання такого правочину, а також проаналізувати профільну судову практику. На цій основі запропонувати власні теоретичні підходи, удосконалити вже існуючі та запропонувати законо-

давчі інновації спрямовані на вдосконалення регулювання fraudаторного правочину. Поруч із тим, запропонувати потенційні інструменти нівелювання вчинення боржником fraudаторного правочину на шкоду кредитора.

Виклад основного матеріалу. Однією із загальних засад цивільного законодавства є справедливості, добросовісності та розумності, однак правові наслідки недодержання цієї засади сторонами при укладенні правочину не завжди є зрозумілими та передбаченими в актах цивільного законодавства. Це стосується, зокрема, випадків укладання правочину, що направлений на створення умов, які унеможливають задоволення вимог кредитора [1].

За своєю юридичною природою fraudаторний правочин спрямований на завдання шкоди інтересам кредитора, зокрема майновим правам останнього (щоб кредитор не міг задовольнити своє право вимоги – не відбулося погашення боргу боржником).

Аналіз чинного законодавства України свідчить, що, безпосередньо, інститут fraudаторного правочину не знайшов свого нормативного закріплення, за виключенням певних сфер, наприклад, банкрутства (Кодексу України з процедур банкрутства), Законах України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» та «Про виконавче провадження». Проте, у даному випадку правове регулювання означеного правочину здійснюється відповідно до загальних засад цивільного права (п. 6 ст. 3, ч. 3 ст. 13, ст. 224, ст. 228 ЦК України) з урахуванням профільної судової практики [2].

Вищезазначений правочин може бути платним, так і безоплатним (наприклад, договір дарування).

До 2019 року юристи та суди переважно використовували термін «фіктивний» правочин, коли йшлося про угоди, що шкодять кредиторам.

Однак, з часом у мові юристів з'явилося нове поняття – «фraudаторний» правочин.

Незалежно від назви, суть залишається незмінною: це правочин, який ставить під загрозу інтереси кредитора [3].

У той же час, у юридичній літературі робитися посилання на позицію Верховного Суду відносно розмежування понять «фіктивний правочин» і «фraudаторний правочин». Як зазначає суддя Другої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Василь Крат, треба розмежовувати фіктивні та fraudаторні правочини. З урахуванням того, що при фіктивному правочині повинен бути відсутнім намір створити юридичні наслідки на момент його вчинення,

то неможливе виникнення будь-яких майнових наслідків, і відповідно застосування двосторонньої реституції, оскільки такий правочин не може породжувати юридичних наслідків. Тобто, двостороння реституція унеможлиблюється конструкцією фіктивного правочину, оскільки на підставі нього виключається можливість передачі коштів та майна.

У випадку якщо буде встановлено таку передачу, неможливо вести мову про застосування положень ст. 234 ЦК України, тому, що фіктивний правочин ніколи не породжує якихось правових наслідків. К. Дудорова з цього приводу вказує, що угода, укладена на шкоду третім особам, не обов'язково повинна мати ознаки фіктивності. Фраудаторний правочин може бути вчинений із наміром створити правові наслідки, але головна мета цієї угоди – завдати шкоди інтересам кредиторів. До зловживання правом особу спонукає бажання уникнути цивільної відповідальності. Тому, позиція Верховного Суду щодо не обов'язковості для правочину, що вчиняється на шкоду кредитору, бути фіктивним, є теоретично правильним розумінням суті фраудаторності і має важливе практичне значення [4].

Фраудаторність може стосуватися не тільки правочинів, а й інших приватноправових конструкцій. Зокрема, це стосується поділу майна подружжя для уникнення накладення на нього стягнення. Наразі, в українській правозастосовній практиці саме така юридична модель використовується з метою уникнення санкцій накладених державою.

Так, відповідно до правового висновку Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду (постанова від 14 серпня 2024 року у справі № 504/112/22 (провадження № 61-1582св23)), – *мета оспорування фраудаторного правочину досягається для того, щоб кредитор міг задовольнити своє право вимоги, тобто щоб відбулося погашення боргу боржником* [5].

Потрібно дуже чітко розмежовувати конкурсне оспорування та позаконкурсне оспорування фраудаторних правочинів.

Щодо стягнення кредитної заборгованості (банківських кредитів), то тут необхідно зазначити, що переважно відбувається позаконкурсне оспорування.

Важливе значення для визначенні фраудаторного правочину є визначення основних правових критеріїв останнього. У плані викладеного варто зауважити, що чинний ЦК України не містить без-

посередньо таких критеріїв. Тут варто звернутися до судової практики.

Критеріями, які Верховний Суд (Постанові від 01 квітня 2020 року у справі № 182/2214/16-ц) називає для кваліфікації договору, як фраудаторного, є, зокрема:

- відчуження майна за наявності значної непогашеної заборгованості;

- відчуження майна боржником після пред'явлення до нього позову про стягнення такої заборгованості (хоча є і виключення з цього правила, головне довести, що боржник розумів, що має заборгованість і ухилявся таким чином від її сплати);

- майно відчужено на підставі безвідплатного правочину (з цього правила є також виключення, зокрема, якщо ціна за оплатним договором занижена тощо);

- майно відчужене на користь пов'язаної особи (родичу або на користь власної юридичної особи);

- після відчуження майна у боржника відсутнє інше майно, за рахунок якого він може відповідати за своїми зобов'язаннями перед кредитором [6].

Важливе значення з практичної точки зору має питання потенційного нівелювання можливості реалізації фраудаторного правочину.

Одним із правових інструментів потенційної можливості нівелювання вчинення боржником фраудаторного правочину на шкоду кредитора, є включення фраудаторного застереження (окремий пункт) у відповідний договір. Подібний крок повністю не забезпечує можливості укладення фраудаторного правочину боржником, але закріплення подібного забезпечення дозволить:

Одним із правових інструментів потенційної можливості нівелювання вчинення боржником фраудаторного правочину на шкоду кредитора, є включення фраудаторного застереження (окремий пункт) у відповідний договір. Подібний крок повністю не забезпечує можливості укладення фраудаторного правочину боржником, але закріплення подібного забезпечення дозволить:

- 1) підсилити правову позицію кредитора, у разі виникнення спору,

- 2) безпосередньо знизити ризик укладення боржником фраудаторного правочину;

- 3) в цілому більш сумлінно ставитися до виконання зобов'язання зі сторони боржника (договірна превенція).

Проект можливої редакції фраудаторного застереження (окремий пункт):

«З метою виконання зобов'язання за цим Договором, боржник не має право укладати будь-які

франдаторні правочини, тобто, ті, що спрямовані на недопущення звернення стягнення на майно боржника у рамках виконання зобов'язання, у тому числі: 1) відчуження майна боржником після пред'явлення до нього позову про стягнення такої заборгованості, навіть у разі відмови у задоволенні судом клопотання щодо забезпечення позову у такі справи; 2) відчуження майна боржником на підставі безвідплатного правочину, або за значно заниженою вартістю майна від такою, яка є на ринку; 3) відчуження майна боржником на користь пов'язаної особи (родинними, корпоративними та іншими зв'язками); 4) поділу майна подружжя, одним з яких є боржник, для уникнення накладення стягнення на таке майно.

У разі укладення будь-якого франдаторного правочину або вчинення вищезначених дій, боржник несе фінансові санкції відповідно до даного Договору.

Своїм підписом боржник підтверджує, що у повній мірі розуміє що таке франдаторний правочини і всі негативні наслідки його укладення для себе та кредитора.»

З приводу вищевикладеного проєкту договірної застереження, хотілось би зазначити, що запропонована редакція не є універсальною. У застереження можуть бути внесені зміни у урахування особливості правового регулювання щодо окремих правовідносин. Наприклад, щодо франдаторного застереження відносно об'єктів права інтелектуальної власності. У даному випадку застереження може стосуватися лише неможливості відчуження майнових прав, відповідно до ст. 424 ЦК України [2], [7]. Інститут франдаторного застереження, наприклад, у договорах кредитування, можна розглядати як інструмент захисту прав кредитора на майнові права інтелектуальної власності.

Свої особливості щодо франдаторного застереження мають кредитні договори щодо застави

земельних ділянок, виходячи із особливості регулювання земельних відносин.

Висновки. З огляду на вищевикладене, автор дійшов наступних висновків.

– існує необхідність у більш детальному регулюванні франдаторних правочинів у цивільному законодавстві. Таке регулювання повинно ґрунтуватися на профільній судовій практиці та включати, дефініцію франдаторного правочину, критерії кваліфікації договору, як франдаторного, визначення способу захисту прав кредитора;

– франдаторність може стосуватися не тільки правочинів, а й інших приватноправових конструкцій. Зокрема, це стосується поділу майна подружжя для уникнення накладення на нього стягнення. Наразі, в українській правозастосовній практиці саме така юридична модель використовується з метою уникнення санкцій накладених державою;

– одним із правових інструментів потенційної можливості нівелювання вчинення боржником франдаторного правочину на шкоду кредитора, є включення франдаторного застереження (окремий пункт) у відповідний договір (кредитивний, шлюбний ін.);

– франдаторне застереження повинно враховувати особливості правового регулювання об'єктів/прав на захист яких воно спрямовано щодо неможливості відчуження на користь третіх осіб. Наприклад, щодо франдаторного застереження відносно об'єктів права інтелектуальної власності. У даному випадку застереження може стосуватися лише неможливості відчуження майнових прав, відповідно до ст. 424 ЦК України Інститут франдаторного застереження, наприклад, у договорах кредитування, можна розглядати як інструмент захисту прав кредитора на майнові права інтелектуальної власності.

Список літератури:

1. Бугрик А. В., Дубіна М. П., Литвин А. С. Франдаторний правочин: зміст та доцільність законодавчого врегулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4/2023. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2023/30.pdf (дата звернення: 15.07.2025).
2. Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print> (дата звернення: 15.07.2025 р.).
3. Франдаторний» договір як різновид фіктивних правочинів. Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Київ). URL: <https://centraljust.gov.ua/news/info/fraudatorniy-dogovir-yak-riznovid-fiktivnih-pravochiniv-25893> (дата звернення: 15.07.2025 р.).
4. Надієнко О. І. Франдаторні правочини у цивільному праві України: переваги та недоліки. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 11/2022. URL: http://lsej.org.ua/11_2022/54.pdf (дата звернення: 15.07.2025 р.).

5. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду (постанова від 14 серпня 2024 року у справі № 504/112/22 (провадження № 61-1582св23). LIGA. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/121075211> (дата звернення: 15.07.2025 р.).

6. Верховний Суд (Постанові від 01 квітня 2020 року у справі № 182/2214/16-ц). URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=88815327&red=100003520fed86437a56771464a4b08fcf9552&d=5> (дата звернення: 15.07.2025 р.).

7. Шабалін А. В. Актуальні питання захисту права інтелектуальної власності: навчально-практичний посібник. К.: НДІ ІВ НАПрН України. К. : Інтерсервіс, 2020. 160 с.

Shabalin A. V. FRAUDULENT ACTS IN CIVIL LAW: LEGAL REGULATION, JUDICIAL PRACTICE

The scientific article is devoted to the study of issues related to the study of the legal nature of a fraudulent transaction in the civil law of Ukraine. At the same time, attention is paid to issues of specialized judicial practice in these legal relations. Within the framework of the scientific article, attention is paid to the legal nature of a fraudulent transaction, in particular, it is emphasized that by its legal nature, a fraudulent transaction is aimed at harming the interests of the creditor, in particular the property rights of the latter (so that the creditor cannot satisfy his right of claim - the debt was not repaid by the debtor). An analysis of the current legislation of Ukraine shows that, directly, the institute of a fraudulent transaction has not found its regulatory consolidation, with the exception of certain areas, for example, bankruptcy (the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures), the Laws of Ukraine "On the System of Guaranteeing Deposits of Individuals" and "On Enforcement Proceedings". However, in this case, the legal regulation of the specified transaction is carried out in accordance with the general principles of civil law (clause 6 of article 3, part 3 of article 13, article 224, article 228 of the Civil Code of Ukraine) taking into account the relevant judicial practice. Until 2019, lawyers and courts mainly used the term "fictitious" transaction when it came to transactions that harm creditors. However, over time, a new concept appeared in the language of lawyers - "fraudulent" transaction. Regardless of the name, the essence remains the same: this is a transaction that jeopardizes the interests of the creditor. At the same time, legal literature refers to the position of the Supreme Court regarding the distinction between the concepts of "fictitious transaction" and "fraudulent transaction". It is indicated that the determination of the main legal criteria of the latter is of great importance for the definition of a fraudulent transaction. In view of the above, it is worth noting that the current Civil Code of Ukraine does not directly contain such criteria. Here it is worth referring to judicial practice. Based on the analysis of specialized judicial practice, the following criteria for a fraudulent transaction can be determined: 1) alienation of property in the presence of a significant outstanding debt; 2) alienation of property by the debtor after filing a lawsuit against him to collect such debt (although there are exceptions to this rule, the main thing is to prove that the debtor understood that he had a debt and thus evaded its payment); 3) the property was alienated on the basis of a gratuitous transaction (there are also exceptions to this rule, in particular, if the price under the payment contract is understated, etc.); 4) the property was alienated in favor of a related person (a relative or in favor of his own legal entity); 5) after alienation of property, the debtor has no other property at the expense of which he can be responsible for his obligations to the creditor. Based on the research, the author proposed practical proposals regarding the potential possibility of illegal implementation of a fraudulent transaction, in particular, a draft wording of the fraudulent clause is proposed, which is aimed at protecting the rights of the creditor. At the same time, regulatory innovations are proposed

Key words: civil law, transaction, fraudulent transaction, case law, legal proceedings, protection of creditor rights, contract, protection of intellectual property rights, protection of land rights, contractual clause, Civil Code of Ukraine, IP law.

Дата надходження статті: 31.10.2025

Дата прийняття статті: 20.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025